Бій під Крутами (скорочено)

Борис Монкевич

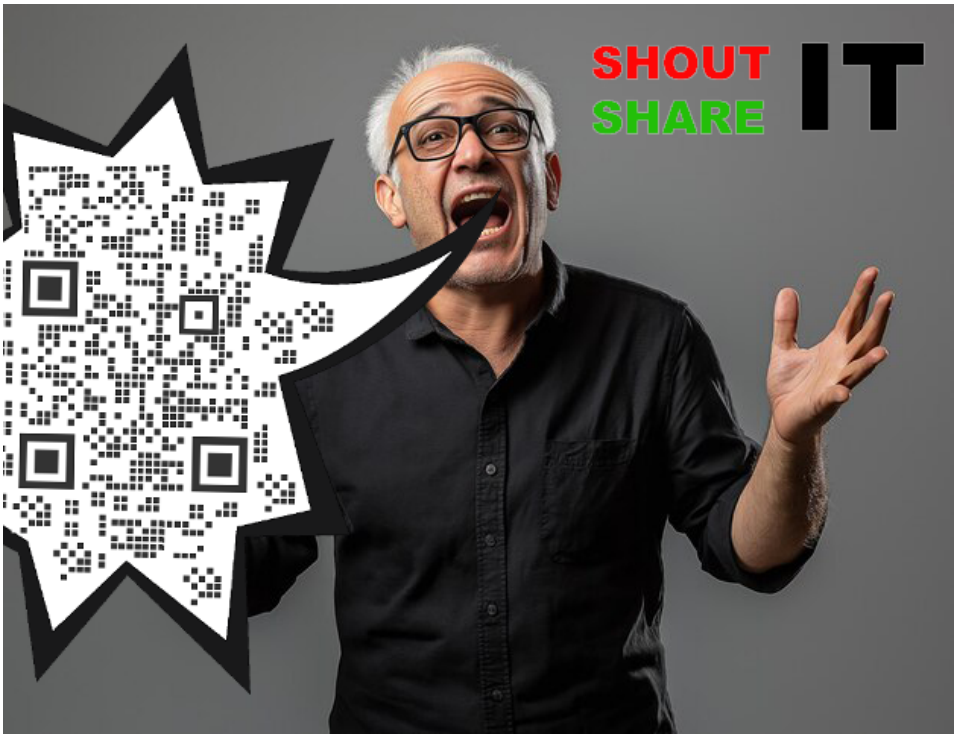
SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Спогад про бій під Крутами.

- Борис Монкевич

Борис Монкевич

Бій під Крутами
(скорочено)

З кінцем 1917 року скінчилося свято революції, настав грізний час для України. Озброєні сили більшовиків, заволодівши вже східним шматком України, йшли до нашої столиці Києва двома сильними арміями. Одна армія під командою Єгорова ішла по залізниці Харків-Полтава-Київ. Друга армія під командою Ремиґова посувалася в напрямку Курськ—Бахмач—Київ.

Загальне керівництво більшовицькими операціями було в руках Муравйова, а сили ворога складалися з великої кількості піхоти й артилерії.

Крім того, з боку Жмеринки—Козятина посувалися здеморалізовані частини російського гвардійського корпусу, стримувані до того часу Першим Українським корпусом генерала Скоропадського.

Помалу це залізне кільце звужувалося й наближалося до Києва.

Трудно в історії знайти більш трагічне положення.

Українське правительство опинилося майже безборонним з відкритими кордонами держави.Наказом нашого військового міністра ще в половині грудня оголошено загальну демобілізацію української залоги столиці.

Цим український уряд позбавляв себе останньої оборони. Як наслідок, трагізм положення подвоївся, бо полки, які були опорою Центральної Ради, як, наприклад, Сердюцька дивізія, демобілізувались протягом кількох днів, натомість полки, збільшовичені й здеморалізовані, як солойдачники, понтонний батальйон та ін., залишилися в повному складі й своїм ворожим настроєм та поважним числом становили велику небезпеку в центрі самої столиці.

При такому стані речей розпочалася гарячкова праця по організації спротивлення наступаючому ворогові. І тут відіграло велику роль українське студентство, українська шкільна молодь м. Києва.

Доцільним буде тут подати кілька фактів з життя цієї молоді в час революції.

Ще в червні місяці 1917 р. з ініціативи кількох українських

гуртків, тоді ще російських середніх шкіл, відбулися збори представників українців середньошкільників м. Києва в українському клубі «Родина».

На тих зборах ухвалено організувати всіх середньошкільників в один союз під назвою «Осередок Українських середньошкільних організацій м.Києва».

На зборах прийнято резолюцію, в якій середньошкільна молодь висловлює готовність віддати себе на послуги українському народові.

«Осередок» об'єднував біля 2000 учнів одного лише Києва.

Виконавчий орган «Осередка» розпочав активну працю і вже за який місяць всі міста України були покриті густою сіткою «Осередків». Почав виходити орган комітету «Каменярі».

Сама молодь розпочала культурну працю серед війська, а також виступила в ролі агітаторів за українське національне відродження. І, коли в серпні оголошено в Києві маніфестацію вірності української молоді, то перед будинком Центральної Ради пройшов могутній похід цвіту української нації. Перед Центральною Радою вітав молодь зі слізьми на очах батько нашої кооперації Левицький і, наче передчуваючи свою близьку смерть,сказав:

> «Діти, квіти наші. Вітаю вас, що прийшли нас змінити в тяжкому бою за вільну Україну. Вже небагато лишилося нам жити, але погляд на ваші стрункі лави, готові на всі жертви задля щастя рідного краю, дають нам можливість спокійно вмерти, бо ж ми певні, що боронитимете те, що ми досі зробили. Благословляю ж вас до дальшої світлої праці, хай Бог вам допомагає.»

У відповідь йому залунало: «Хай живе вільна Україна!»

І цей заповіт Левицького невдовзі молодь виконала.

Пройшло ще два місяці, й Україну проголошено самостійною державою. Найвищий ідеал був досягнутий, але разом з тим настав новий іспит для цілої нації — удержання цієї самостійності. Чорною гадюкою пронеслася вістка про похід Муравйова, що «ніс на вістрях багнетів свободу північного брата». Почуття тривоги з кожним днем росло в серці всякого свідомого українця. Очевидний брак організованої оборони краю був доконаним фактом, і всі стали перед питанням: «Що ж далі?»

І вже в останній час перед лицем небезпеки наш уряд кинув розпучливий лич до всіх, у кого ще жевріла в серцях надія, в кого ще не опали безсило руки. Видано відозви, до слухачів Народного університету, до другої гімназії і взагалі до українського елементу київських шкіл стати зі зброєю на захист українських

інтересів. Крім того, по всіх українських організаціях пішла палка агітація, скрізь жваві завзяті промови.

І молодь одразу на цей поклик зголосилася боронити батьківщину. Це були люди непартійні, готові присвятитися кожній національній праці, бо жадні партійні інтереси не наказували їм зоставатися позаду.

Без вагання вони покинули свої родини, залишили стіни своєї рідної almae matris. Ряди вільного козацтва зароїлися від молоді. Народний університет закладає в себе Курінь студентів Січових Стрільців під проводом сотника Тимченка. В цей курінь багато записується учнів другої ім. Кирило-Мефодіївського братства гімназії (так, наприклад, 7 і 8 класу майже всі учні), записуються студенти Володимирського університету, учні гідротехнічної школи, учні київської військової, тоді вже українізованої лікарської школи.

Цей курінь розташувався в будинку Константинівської юнацької школи на Печерську, де почалося провадити його формування. Але не було ладу й порядку в праці по організації цього куреня. Одразу частину козаків поставили на варті, не давши їм військового одягу.

Вправи офіційно не провадились, а як провадились, то з ініціативи якого-небудь роєвого. І тільки на кілька день перед від'їздом куреня на фронт приділено для муштрових вправ старшини Богданівського полку, але за такий короткий час не багато їх навчили. На обіді й на вечері козаки були всі, а ввечері більша половина брала відпустки в місто і з сотні в 140 осіб залишалося не більше 20. (Усіх записалося 300). На варту назначили людей не в порядку, а так — до вподоби. Були випадки, що одні й ті ж люди вартували по дві доби. Ніхто не знав, коли будуть від'їжджати й куди.

Наслідком такої бойової підготовки було те, що багато козаків не вміли навіть добре стріляти, не знали, як розібрати засуву рушниці.

З більш здатних і обізнаних з військовими вправами зорганізовано кулеметну команду, але без кулеметів.

Серед такого безпуття в неділю 27 січня 1918 р. курінь Січових Стрільців одержав від командного складу І Гершої військової школи, з котрою він йшов у контакті, наказ виступати в похід.

Почалася страшенна метушня.

Бунчужні кинулись видавати старі шинелі, штани, черевики без обмоток. Так одягнуті та озброєні старими, почищеними «трьохлінєйками» вирушили в похід тільки на другий день — 28 січня.

З войовничим видом виступили з касарень і сіли в поїзд. Мов передчуваючи свою загибель, козаки були бадьорі, веселі й підняли веселий гамір. Українська пісня лунала серед вагонів. Нарешті вночі об одинадцятій годині ешелони виїхали з Києва II і поїхали іїоювати в напрямку на Бахмач-Конотоп.

І Цілу ніч їхали ешелони й тільки о четвертій годині рамку приїхали наст. Крути.

Тут їх зустріли гайдамаки, які до цього часу стримували ворога й після Макошинського бою під Бахмачем мусили відступити в напрямку на Крути, зриваючи за собою мости через річку біля Макошина.

Тільки самопосвята й легендарна енергія людей може робити такі дива, як ця горстка людей, що з чотирма кіньми, однією гарматою та двома кулеметами стримувала до цього часу переважаючі авангарди ворога.

Змучені й виснажені, вони тішилися з тих обов'язків і з тієї відповідальної праці, яку вони до цього часу несли, стримуючи нахабний поїзд ворога.

Це були старі досвідчені вояки ще російської армії. Між ними був один інвалід без ноги.

В Крутах відділ, який прибув з Києва, входив уже в безпосередню лучність з ворогом. Ешелони затрималися й рішено відсіля розпочати боєву акцію проти ворога.

Порахували свої сили. Січовиків разом з юнаками військової школи було чоловік 250. Вільних козаків та гайдамаків — 100 чоловік. Кінноти — 12 шабель і три гармати.

Оце і вся сила «отряда действующаго на Слободской Украине», як голосно писали тоді газети.

О п'ятій годині ранку вислано розвідку в напрямі на Пліски. Розвідка складалася з 30 юнаків зі старшинами при двох кулеметах «Максим» від січовиків, і вона виїхала окремим поїздом з платформою, на котрій були уставлені кулемети.

Розвідка доїхала спочатку до роз'їзду між Крутами й Плісками. На цьому роз'їзді трохи погрілися і з великою обережністю рушили назад. Але потім старшини порозумілися між собою і рішили їхати ще далі на Пліски.

На третій і четвертій платформі вартові завважили, що хтось йде по залізничному шляху.

Під'їжджають ближче: видно три постаті, дали сигнал паротягові і поїзд спинився.

Невідомі розпочинають розмову, видно, що це червоногвардійці. В кожного рушниця, сила набоїв, бомби, сигнальні ракети.

— Откуда єдєте? Всьо у наших?

— Да, да. А ви кто?

— Да ми нєшто с атрядь Ремньова!

— Ну садись к нам, под'єдєш.

Нічого не підозрюючи, більшовики підходять до потягу, коли враз... «Руки вверх! Віддавай зброю!» Не вспіли горопахи оглянутися, як були обезброєні і прикладами загнані до вагона.

Попсувавши біля роз'їзду місток, розвідка повернулася в Крути. Зробили доклад, що Крути можна зайняти без бою. Але ця заява так і зосталась заявою. Команда відділу рішила звести бій під Крутами.

В день 29 січня почали робити малі окопи в дві лінії, по обидві сторони високого залізничного шляху, між ст. Крути і Пліски.

Під вечір кінна розвідка принесла відомості, що ворог зайняв без бою Пліски й лагодить залізничний шлях та телефони.

В годині п'ятій пополудні, коли почало темніти, засурмили тривогу, вартові викликали всіх надвір. «Висипайся в лінію», — чути було зо всіх боків. Помалу зацарила тиша й порядок. Вишикували козаків по роях і повели на лінію передових окопів, котра розкинулася вправо й уліво, версти на півтори від самої станції.

В юнаків набої були видані ще в Києві, січовикам же, багато з котрих не вміли добре поводитись зі зброєю, набоїв не дали, щоби не було якого-будь випадку, а в останній час, мабуть, забули. Факт той, що січовики мали не більш як по дві обойми, які вони випросили в юнаків. Були більш енергійні хлопці, котрі заздалегідь подоставали собі набоїв і в скрутний мент поділилися зі своїми товаришами. Козаки зайняли окопи й почали очікувати ворога. Ніч. Тихо, хмарно, вогко, кругом багно та вогкий сніг. Козаки, що мають короткі штани і черевики без овивачів, їжаться від зимна. То там то сям дерчать кулемети, які перемінюють свої становища, шукаючи ліпших позицій для своїх стрілів. Робиться все темніше й темніше. Тихо, вітру немає, протягує тільки вогкість. Зрідка чути то сухий тріск «кольта», то глухувате стукання «Максима». Потроху все заспокоюється.

Коли це знечевля щось блиснуло, а далі гуркнуло й ворожий гарматний набій, закреслюючи в повітрі високу траєкторію, розірвався за дві версти позад лінії окопів. Потім почали стріляти залпами, поцілюючи по крилі правого відтинку. Рівно ж розпочалася рушнична стрілянина з боку ворожих стеж.

Трохи згодом, біля Плісок, більшовики розложили багаття й почали лагодити залізничий шлях. Наші гарматчики виїхали з паротягом і платформою, на котрій стояла трицалева гармата, до роз'їзду, розстріляли шрапнеллю робітників, котрі лагодили

шлях, забрали приладдя і почали гатити в самі Пліски, звідки стріляли більшовики.

Комендант цього імпровізованого бронепотягу, сотник Лощенко, або, як його називали козаки, «старшина в жовто-блакитному кашкеті», з одним козаком, маленькою гарматкою й кулеметом під градом куль відважно й удачно нищив ворога, часто під'їжджаючи до самої ворожої лінії. Коло п'ятої години ранку все трохи заспокоїлося, хоча поодинокі стріли не замовкали.

Настав день 29 січня за н. ст., котрий коштував героїчним оборонцям батьківщини надто дорого. Це була середа. День був вогкий і похмурий і вже з самого ранку неспокійний. Відчувалося по рухах ворога, що мусить відбутися рішаючий бій.

Не дивлячись на це, команда відділу зняла з бойової лінії надзвичайну варту, залишаючи на кожному відтинкові по 30 козаків.

Зранку послала кінноту в кількості 12 осіб в розвідку.

Довго ця розвідка не верталася, нарешті о другій годині дня вернулося двоє людей і повідомили штаб, що більшовики наступають.

Знову засурмили тривогу. «Висипай в лінію»,— закричали вартові. Знову зчинилося замішання, знову більш як половина козаків пішла на лінію, маючи по одній обоймі набоїв.

Ніхто не звернув уваги, що штабний поїзд утік зі станції, а разом з поїздом сотник Тимченко.

Зайняли окопи й почали чекати на ворога. За годину вернулася послана розвідка з січовиків та юнаків, котрії доносила, що більшовики нагромаджуються біля роз'їзду, а крила їх уже наступають.

Невдовзі почалася ворожа гарматна підготовка, веденії досвідченою рукою. Всі напружено ждали... Знали, що за кілька хвилин почнеться бій.

Комендант сотні січовиків увесь час був на лівому крилі і додавав енергії своїм хлопцям.

На правому крилі стояли юнаки з трьома кулеметами.

О третій годині виїхала наша платформа з гарматою й почала стріляти в більшовицьке розташування. Ця наша одинока гармата стояла високо на залізничному торі добре видна як нашим, так і ворогові і працювала під сильним обстрілом ворожих кулеметів та гармат.

Героїчно вів себе гарматник, сотник Лощенко. Стріляв він надзвичайно влучно й швидко. Як потім оповідали, наш гарматний вогонь багато наробив клопоту більшовикам, котрі стояли в Плісках.

Незабаром почала зі станції працювати друга наша гармата, але слабо й недовго. Натомість гармата Лощенка працювала інтенсивно й підносила дух завзятості В рядах козаків.

Хвилинами сум огортав козаків, коли раптом вона затихла, здавалося, що замовкла назавжди. Але це було приготування до того, щоби з новою силою розпочати ще більший вогонь.

О пів на черверту більшовики попровадили сильний наступ на правий відтинок нашого фронту. Зацокали З обох боків рушниці, заторохтіли кулемети. Гармати не переставали піддержувати їх. Козаки міцно держалися в окопах цілий час, тримаючи під вогнем ворожі лави, що наближалися до окопів.

В середині бою наша гармата перестала стріляти і наш «бронетяг» відступив на станцію — здається, хтось з цих героїв був поранений.

Але, незважаючи на це, бій розгорівся з новою силою. З обох боків скажено застрочили кулемети, і ворог розпочав наступ на багнети.

Ворожа артилерія перестала стріляти.

Густими колонами більшовики посувалися вперед, не дивлячись на великі втрати від рідко розсіяної нашої лави. Наступали матроси Балтійського флоту і майже всі були п'яні.

Шість тисяч червоної гвардії і матросів густими лавами посувалися на відважних оборонців батьківщини. Широким луком обходили вони їх справа і зліва.

Тепер почав відчуватися брак нашої гармати, а до того почали виходити набої в козаків. Більшовики обходили наш правий відтинок на флангах, роблячи часті перебіжки. Але весь трагізм положення був у тому, що з відходом нашої гармати зв'язок між обома відтинками по обох боках залізниці був перерваний, а високий насип перешкоджав бачити звичайним оком, що робиться на другому боці.

Більшовики робили сильний натиск на наш правий відтинок, на лівому нашому відтинкові провадили тільки рушничну стрілянину. І коли правий відтинок, глибоко охоплений на крилах ворогом, розпочав відворот, лівий відтинок нічого про це не знав. Головний удар ворога був спрямований у центр нашого фронту, вздовж залізниці, де спротив був найслабший. Станція Крути, яка лежала в одній версті від лінії окопів, була обхідним рухом зайнята ворогом, і таким чином коло, охоплююче наш правий відтинок, майже замикалося.

Тим часом ситуація на лівому нашому відтинкові була ще більш критична.

Не знаючи про відступ правого відтинку, лівий міцно держався на своїх позиціях, а тим часом більшовики накинулися

тепер на нього, далеко огибаючи його ліве крило.

Скоро він був з трьох боків оточений більшовиками й розпочав відворот.

Таким чином, ціла лінія нашого фронту була в відвороті.

Відступ правого відтинка був дуже утруднений тому, що приходилося пробиватися майже через замкнене коло, не даючи його щільніше стиснути. Але відступ відбувався в порядку. Бліді, безстрашні йшли в цілий зріст козаки під градом ворожих куль, тягнучи за собою кулемети. Менш досвідчені козаки віддавали свої набої старшим козакам, а самі понуро з похиленими головами йшли вперед. Багатьом борцям рушниці попсувалися й перестали стріляти. Набоїв ставало щораз то менше. Наші кулемети перестали стріляти. Ранені, опираючися на здорових товаришів, ішли, стікаючи кров'ю. Забиті зоставалися на полі бою.

Майже без набоїв дійшли останки людей до поїзда, який після захоплення ворогом ст. Крути відступив на дві версти назад. Але небагато було таких щасливих, що дійшли до нього.

В той час, коли правий відтинок з бою відходив до поїзда й був уже за станцією, лівий відтинок тільки що розпочав відступ. Не знаючи про захоплення ворогом ст. Крути, більшість відступаючих пішла на двірець, де гадали знайти свій поїзд. І тільки наблизившись до станції, вони помітили свою помилку, але вже було запізно її поправити, бо ворог оточив їх зо всіх боків. В останньому розпачливому відрухові кинулись вони в атаку на переважаючого ворога, в котрій частина загинула, а решта попала в полон.

Був уже вечір, коли невелика горстка відступаючих козаків, переслідувана ворогом, підійшла з пораненими до поїзда. Дали наказ сідати до вагонів. В останніх вагонах поставили кулемети, які своїм вогнем стримували лави наступаючого ворога. Поїзд помалу від'їхав, знищуючи по дорозі залізничний шлях, бо про дальший активний спротив не можна було і думати.

Над полоненими більшовики довго знущалися і на другий день 27 студентів розстріляли, а їхні трупи заборонили селянам ховати. Сім чоловік поранених відправили в Харків на лікування.

Довго валялися по полю тіла спотворених молодих героїв. І не одна мати заломила руки в божевільній нестямі, і не один батько заплакав кривавими сльозами.

Дорогоцінну і найчистішу жертву принесено на вівтар самостійності України.

По звільненні України від московського наїзду у 1918 р. виникла думка відшукати й достойно поховати ці перші жертви українсько-московської війни в золотоверхому Києві.

Кілька вагонів заставлено густо трупами і протягом кількох

днів батьки й родини розпізнавали своїх близьких. Відшукано не всіх, бо одні невідомо де були розстріляні більшовиками і потайки поховані селянами.

Всіх полонених замордовано звірячим способом: вони були з розбитими головами, повибиваними зубами, повиколюваними очима. Кілька трупів не вдалося розпізнати, так вони були понівечені.

Урочистий похорон відбувся за державний кошт, при великій участі київського громадянства, делегацій, уряду і війська.

Заходами комітету по вшануванню пам'яті полеглих мав будуватися величезний пам'ятник, але ворожа окупація це унеможливила.

Але вічний пам'ятник вони собі збудували в нашій історії. Ці українські Термопіли будуть завжди жити в нашій пам'яті. І коли Україна стане вільною в сім'ї вільних народів, наші кобзарі в народних думах рознесуть славу про цих юних борців по цілій Україні, бо, Шіллер: «Що невмирущо має жити в пісні, мусить загинути в житті».

Всіх їх разом поховано на Аскольдовій могилі над Дніпром, відкіля відкривається широкий краєвид на Чернігівщину, де вони поклали своє життя за рідний край.

«Поступ». Львів, 1929, ч. 2. Скорочено.